

gen den tyske sektion i Paris: Frankel fængsledes, de tyske arbejdere blev udvist, og Bachruch holdt kontakten med London og Genf i live (s. 130).

Afhandlingen er særlig interessant for den danske læser, fordi den tegner et billede af en historisk figur, man her i landet ikke kender meget til. Denne historiske figur, Nils Lorents Petersen, var med sikkerhed den første dansker, der var med i den internationale arbejderbevægelse. At han ikke var uden betydning for en af arbejderbevægelsens vigtigste perioder belyser afhandlingen.

Nogle usikkerheder i afhandlingen skyldes, at den udelukkende bygger på spredte dokumenter, andre skyldes tyske fagfolks manglende kendskab til dansk historisk litteratur: at Langkau staver Petersens mellemnavn som »Laurens« er kun en lille skønhedsfejl (s. 105); at han ikke kender til hans fødselsdato og derfor er nødt til formodninger, er ærgerligt.

Hans-Norbert Lahme

Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970. Politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling. I-II.* (Universitetsforlaget i København. I kommission hos Gads Forlag, 1972). 1114 sider.

Presseforskeren Niels Thomsens mammut-disputats om dagbladskonkurrencen 1870-1970 må være den mest omfattende doktor-afhandling, der er forsvaret ved et dansk universitet. På ikke mindre end 1114 store og tættrykte sider behandler den i Niels Thomsens komprimerede stil »politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling« gennem hundrede år.

For overskuelighedens skyld – og

fordi forfatteren ikke selv i fornødent omfang hjælper læseren med en egentlig »nøgle« til de mange sider – skal det indledningsvis fastslås, at disputatsen i virkeligheden består af fire bøger. Så meget mere imponerende er det, at alle fire fremstillinger fremtræder som selvstændige og vægtige bidrag til centrale sider af dansk presseforskning, hvoraf flere hidtil har været næsten upåagtede og uomtalte.

Første bog kunne have været bind I, pp. 16-148. *Presseforskningens metoder* behandles her med en grundighed, der er uden sidestykke i nordisk massemedielitteratur. Særlig fortjenstfuldt er det, at der med opfindsomhed peges på utraditionelle muligheder for at fremskaffe supplerende og korrigerende materiale fra kildefattige perioder.

Anden bog kunne have været bind I, pp. 149-573. Det er *den egentlige disputats* med dens tese, diskussion og bevisførelse – forklaringen på, hvorfor dansk presse har artet sig så diametralt modsat i første i forhold til anden halvdel af de undersøgte hundrede år.

Tredie bog kunne have været bind II, pp. 577-803. Det er *den danske lokalpresses historie*, skrevet med en indlevelse i de enkelte bladområders historie, der virker lige forbløffende, hvor man end dykker ned i materialet. I hvilket af de 42 særskilt skildrede bladområder, man end søger at se forfatteren i kortene, må man konstatere, at fremstillingen intet steds er standset ved det skitseagtige. Det lokale særpræg – bladmæssigt og personmæssigt – er over alt kommet til sin ret. Den danske lokalpresse har omsider fået sin historie – og dansk lokalhistorie via disputatsen et enestående materiale at arbejde videre med.

Fjerde bog kunne have været bind II, pp. 805–1094. Det er *den danske presses håndbog*, et opslagsværk som næppe noget andet lands presselitteratur kan opvise magen til. Fra at være et af de mest forsømte felter inden for dansk samfundsforskning fremtræder dagspressen pludselig som et statistisk veldokumenteret og gennemanalyseret felt.

Niels Thomsens indsats inden for de fire områder, der her er skitseret, bliver ikke mindre af, at han næsten over alt har måtte begynde helt fra grunden. Bag hvert kapitel ligger ikke blot en analytisk indtrængning i problemerne og en stringent fremlæggelse af konklusionerne, men også et årelangt intensivt slid for at fremskaffe et kildemateriale, der er omfattende og bæredygtigt nok til – uden at det forekommer vovet – at tillade en sammenfatning af hundrede års bladudvikling i en enkelt tese med ganske få modifikationer.

Niels Thomsen har sat sig som mål »at skildre og analysere den danske dagspresses strukturudvikling gennem de sidste hundrede år. Nærmere bestemt gælder det at udrede retningen, omfanget og takten i de ændringer, der er sket m. h. t. antallet, størrelsen, beliggenheden og karakteren af de producerende bedrifter («dagblade») og virksomheder samt naturligvis ikke mindst at analysere årsagerne til den skete udvikling med henblik på at udskille de væsentlige faktorer og klargøre samspillet mellem dem« (p. 5). Arbejdets egentlige formål er »at belyse det skiftende samspil mellem økonomiske lovmæssigheder, kapital- og organisationsforhold, bladpolitiske og journalistiske bestræbelser samt politiske og kulturelle holdninger i publikum« (p. 11).

Problemstillingen i disputatsen kan

defineres således: (1) Hvilke forhold bidrog til udviklingen af den stærkt differentierede dagspresse, som fandtes i Danmark i 1914? (2) Hvilke ændringer indtraf senere, som svækkede grundlaget for det såkaldte politiske firebladsystem?

Kortere beskrevet søger disputatsen at give svaret på, hvilke faktorer der ligger bag den bladdød, der har hærget siden 1945, og bag den bladstruktur, som har betinget, at der overhovedet kunne blive tale om nogen bladdød.

For mere end ti år siden opstillede Niels Thomsen problemet om koncentrationen i provinspressen. Ud fra et ufuldstændigt materiale drog han i årsberetningen fra Dansk Pressemuseum 1960 en række slutninger med udgangspunkt i den determinisme, der så tydeligt karakteriserer udviklingen siden 1920'erne. Analysen er senere uddybet og dokumenteret for hele den danske presses udvikling siden 1945, navnlig i Niels Thomsens egne omfattende bidrag til pressseudvalgets betænkning »Pressen og samfundet« (1969).

Forklaringen går i begge fremstillinger ud fra koncentrationen som en slags selvforstærkende proces under aftagende profitmargin. De i forvejen største blade i et givet område forøger dels ved intensiveret konkurrenceindsats på sidetal og journalistisk kvalitet, dels formentlig ved annonceres selvstændige publikumsappel, deres andel i oplaget. Derved forøger de deres indtægter – både direkte og ved stigende annoncetilgang. I kraft heraf øges deres muligheder for yderligere intensiveret avisindsats. Omvendt bliver forløbet for de svage blade en ond cirkel, der tvinger dem ud i en bestandig mere underlegen position.

I store træk er dette også dispu-

tatsens konklusion på »Bladdødens mekanik«. Blot er de mange modificerende faktorer – bl. a. angående forholdet mellem oplag og indtægter og mellem indtægter og avisindsats – indpasset i den ellers alt for stive og upræcise model. I sådanne forhold mærkes forfatterens omfattende konkrete viden. Hvor andre i beslægtede situationer – bevidst eller ubevidst – kunne have følt sig fristet til at underordne kildematerialets udsagnskraft den opstillede models krav, er Niels Thomsen gået den modsatte vej. Han har modificeret modellen, til den kan passe på det foreliggende materiale.

Derved er modellen for den danske oplagsspiral blevet mere interessant – og mere realistisk – end den model, som rektor Lars Furhoff, Journalisthøjskolen i Stockholm, nogle år efter Niels Thomsens første lancering af »det kumulative princip« i avis-koncentrationen fandt frem til på et svensk materiale (»Upplagespiralen«, Sthlm. 1967). Furhoffs analyser indgik som én af konklusionerne i den svenske pressekommissions betænkning, der understregede, at det automatisk var aviserne i 2. og 3. position, der rantes af bladdøden. Et tilsvarende resultat er en norsk og en finsk pressekomité nået til.

Om grundsynspunktet er der således enighed. Men i hvert fald svensk og norsk presse er både i videnskabelige fremstillinger og i ministerielle betænkninger blevet genstand for en række ubeviste og ikke umiddelbart sandsynlige påstande om bl. a. indkomstvirkninger og læsereffekt. Niels Thomsens betydelig rummeligere version af »det selvforstærkende princip« har forskånet dansk presse for at skulle se sin udvikling kapslet ind i en forskningsmæssig spændetrøje i form af en samfundsvidenskabelig

bladmodel, der ikke i fornødent omfang tager hensyn til alle de faktorer, der har været bestemmende for pressens udvikling herhjemme.

Den danske presses strukturudvikling er netop historien om adskillige ofte samvirkende, men jævnligt modstridende faktorerers samspil. En permanent afgørende hovedfaktor findes ikke, men nærmest dette begreb kommer – inspirerende nok for journalister – *avisindsatsen*, defineret som kvantiteten, kvaliteten og målretningen af den redaktionelle indsats. Bogens mange sider kommer derved til at fremtræde som et vidnesbyrd om, at *det kan nytte* – hvis man vel at mærke tænker over, hvad man gør, også når man beforder ting i trykken under det døgnaktuelle pres, hvorunder aviser produceres.

Furhoffs artikler og disputats samt pressekommissionsbetænkninger fra Norden og de store vesteuropæiske stater har været inspirationskilde ved problemformulering og metodevalg. Men det mærkes næsten overalt i fremstillingen, at den væsentligste inspirationskilde har været *aviserne selv*. Til bind IIs liste over trykte og utrykte kilder kommer en hel central kildegruppe i form af de over 20.000 indbundne og uindbundne årgange af dagblade fra perioden 1860–1970, som findes i Det Kgl. Biblioteks, Universitetsbibliotekets og Statsbibliotekets magasiner. Disse samlinger har muliggjort tilvejebringelsen af en række data vedrørende den danske dagspresses struktur: Avisernes vægt, format, udseende, indholdsstruktur, typologi og partitilhørsforhold. Men heldigvis har Niels Thomsen ikke nøjedes med at *måle* – hvad materialemængderne ellers nok kunne have tilskyndet til. Han har også *læst* aviserne. Nærmest undseligt tilstår han det bagest

i bind II (p. 1077). Det er et forhold, der ikke er grund til at skjule. For det er tydeligt nok denne læsning, der har givet liv og farve til de mange sider og gjort skildringen af såvel hovedstadspressens som provinspressens problemer så indlevelsfuld og sikret en tidskolorit, uden hvilken fremstillingen af oplagsspiralens op- og nedgående drej let kunne være blevet en monoton affære for læseren.

Inden Niels Thomsen kunne tage fat på fremstillingen af dramaet i dansk presse, måtte han tilvejebringe et omfattende talmateriale og andet systematisk oversigtsstof. Hertil hører først og fremmest en bibliografi over samtlige siden 1848 udkomne danske dagblade med en række oplysninger om hvert enkelt blad, som er uundværlige for enhver statistisk og politisk analyse. Endvidere findes en – forbavsende komplet – liste over oplagstal, selvsagt mest dækkende for dette århundrede, men – til forskel fra alt tidligere publiceret – pålidelig også for tiden før oplagskontrollen, idet Niels Thomsen har vejret hver enkelt årgang af hver eneste avis og divideret tallet ind i de centralt registrerede tal for avisernes årsforbrug af papir. Det har ført til korrektioner på op til 300 pct. i forhold til avisernes egne opgivelser!

Endelig bringes resultaterne af en række kvantitative indholdsanalyser. Som ved alle sådanne analyser vil det altid være muligt at diskutere relevansen af den foretagne kategorisering. Måske opsplitningen på de enkelte stofområder, der måles, sine steder kan forekomme uhensigtsmæssig i den givne sammenhæng.

Hele oversigtsmaterialet er, praktisk for værket brugere, samlet i et særligt bilagsafsnit. Derimod er en mængde ikke mindre interessant talmateriale vedrørende regnskab og

økonomi samt forholdet mellem annonceindhold og redaktionelt indhold placeret i direkte tilknytning til den løbende fremstilling. Dette er støttende for tilegnelsen ved kontinuerlig læsning, men uhensigtsmæssig ved benyttelse af værket i opslagsøjemed. Dette handicap bliver så meget større, som værket intet steds er forsynet med en samlet oversigt over de tabeller, teksten rummer. Denne mangel er ret uforståelig i betragtning af, at forfatteren ellers har gjort sig stor umage for, at oversigtsstof og bilags- og tabelmateriale ikke blot skulle være et mål i sig selv, men også en støtte for de mange, der bruger presseforskningen som en hjælpevidenskab.

En nødvendig forudsætning for opstilling og fortolkning af datamaterialet har været en systematisk drøftelse af definitioner, materiale og metoder. Da Niels Thomsen også her har måttet begynde helt fra grunden de fleste steder, er disse afsnit rimeligt nok samlet i en særskilt indledende del. De 15 kapitler, som dette afsnit rummer, vil fremtidig være det selvfølgeligste udgangspunkt for enhver, der beskæftiger sig med den trykte presses historie. (Engang inden alt for længe vil det blive nødvendigt at etablere en tilsvarende oversigt over og analyse af de muligheder og mangler, der er knyttet til behandlingen af den elektroniske presse, hvor kildeproblemer og tilbageslagsmuligheder er ganske andre).

Fremstillingen af pressens strukturudvikling sker i fem dele. Denne disposition er bestemt af to forhold: Dels falder udviklingen kronologisk i to faser med skillepunkt ved året 1914, dels har udviklingen i hovedstadspressen og provinspressen haft meget forskellig karakter.

I de sidste 50 år før 1914 foregik

en vidtgående *diversificering* – en spredning af såvel den redaktionelle som den tekniske produktion på steds flere og mere forskelligartede enheder under voldsom vækst i den samlede afsætning i forhold til folketallet (»det store landnams tid«). Gennem de følgende 50 år indtraf en omtrent tilsvarende *koncentration* under en langt svagere vækst i afsætningen.

To store afsnit, der dækker perioderne ca. 1870–1914 og 1914–70, behandler alene hovedstadspressen og dens vej til *duopolet*. Provinspressen og dens vej mod *monopolet* er skildret med anvendelse af en anden disposition. Provinspressen udgør for så vidt en enhed. Udviklingen er kendetegnet af en lang række fælles træk over hele landet, ikke mindst hvad angår strukturudviklingen frem til 1914. På den anden side er det af dokumentationsværdi – og af lokalhistorisk interesse – at skildre udviklingen inden for de enkelte (oftest skarpt afgrænsede) konkurrenceområder helt konkret. Niels Thomsen har derfor valgt at følge provinspressens udvikling indtil 1914 som en helhed i ét afsnit. Dernæst deler han behandlingen: Forløbet inden for hvert enkelt af de 42 bladområder, han opererer med, skildrer han hver for sig i et særligt afsnit for tiden efter 1914, medens de fælles træk i samme periode behandles i et selvstændigt afsnit. Derved bliver Niels Thomsen i stand til på en frugtbar måde at kunne iagttage forholdet mellem fælles udviklingslinier og individuelle variationer.

Desværre er det egentlige konklusionsafsnit blevet helt summarisk. Forfatteren undskylder dette med, at et par af de tidligere afsnit rummer opsummerende kapitler. Dette er naturligvis et argument. Alligevel føles det

ærgeligt, at »Avisdriftens dynamik«, som konklusionen er betitlet, er gjort op på kun seks sider. Konklusionen fremstilles så kompakt, at det virker hæmmende for tilegnelsen. Og det er synd. For disse seks sider rummer i synsmåder og forklaringer det væsentligste, der er skrevet om den trykte presse i Danmark. Det er vedkommende for hver eneste avislæser i landet. Derfor må det også publiceres i en form, der gør det tilgængeligt for langt videre kredse, end disputatsen ifølge sagens natur i første række kan henvende sig til.

Med disputatsen foreligger den i enhver henseende velunderbyggede og gennemdokumenterede fremstilling for dem, der har brug for dét. Nu mangler vi blot den bredere fremstilling for de mange, der ikke kan undvære en sådan. Kommunikationsforskerne bør føle sig forpligtet af, at deres forskning i næsten alle tilfælde kan være af relevans for enhver forbruger af massemediernes udbud. De har derfor ikke aftjent deres forsknings- og publiceringspligt (de to ting hører sammen!), før de publicerer en version, der rækker videre end til kollegers og andre indforståedes snævre kreds.

Niels Thomsen, der har investeret mere end en halv snes år i at opsøge, indsamle, bearbejde og uddrage konklusionerne af et materiale, der spejler alle væsentlige sider af dansk dagspresses udvikling i hundrede år, må føle sig forpligtet af sit kvantitativt enestående arbejde og bringe det ud til de mange, for hvem »Avisdriftens dynamik« forståeligt nok endnu er hyllet i mystik.

Det er ikke nok at aflive myterne og give forklaringerne. Det må også ske på en måde, der har gennemslagskraft – ikke mindst når forskningsfeltet er noget så centralt som den

presse, der ved højtidelige lejligheder hylides som forudsætningen for og formidleren af de demokratiske processer i samfundet.

Hvorledes pressens funktioner tager sig ud i en sådan samfundsmæssig sammenhæng, fortæller Niels Thomsens disputats i al uhøjtidelighed mere om end samtlige de grundlovstaler om dette emne, der har været holdt i den periode, han undersøger. Også derfor må vi have den populæruddgave, der – rigtigt tilrettelagt – bør kunne blive en bestseller inden for den samfundsvidenskabelige litteratur.

Det forpligter nu engang til videre publicering at skrive en disputats så vedkommende, at man ønsker flest mulig delagtiggjort i den.

Det forpligter især, når man på en så givtig måde evner at forbinde kvantitative og kvalitative analyser. For blot få år siden var værket sandsynligvis blevet stemplet som »umoderne«. Det var i det tidsrum, hvor mange samfundsforskere endnu troede på de kvantitative analysers ubegrænsede udsagnskraft. Nu har vi levet med dem i så mange år og i – kvantitativt – så rigt et mål, at stedse flere erkender deres begrænsninger.

Så meget mere spændende er det at se Niels Thomsen forbinde dem med de »gammeldags« kvalitative analyser og på den måde få noget nyt og spændende frem for både historien og de øvrige samfundsvidenskaber. Derved er han med til ikke blot at vise nye veje for presseforskningen, men også med til på markant måde at gengive historien dens – til tider stærkt forsømte – plads inden for samfundsvidenskaberne. Netop ved også at bruge de »gammeldags« metoder er disputatsen blevet en meget moderne bog.

Forskningsmæssigt er afhandlingens største fortjeneste utvivlsomt, at den anvender så vidt forskellige metoder, hentet fra ellers klart adskilte grene inden for samfundsvidenskaberne, og analytisk kombinerer dem på en måde, der øger kildematerialets udsagnskraft ganske betydeligt.

Ikke mindst i kraft heraf er disputatsen blevet en bedrift – både kvantitativt og kvalitativt.

Erik Lund

M. Amtrup (red.): *Et hundredårs minde*. Det krigsvidenskabelige Selskab 1871–1971. (København, 1971). 227 sider.

Selskabet har udsendt skrifter i anledning af 25, 50 og 75 års jubilæerne. Situationen omkring selskabets start har været udførligt omtalt i 25 års jubilæumsskriftet, men kunne nok i betragtning af den vigtige rolle selskabet spillede i forsvarssagen i 1880-erne have været taget op til grundig og moderne behandling. I den foreliggende bog har man kun skitsemæssigt gengivet selskabets 100-årige historie. I stedet har man valgt i antologi-form at give en oversigt over den krigsvidenskabelige udvikling især inden for det sidste halve århundrede. Ud over den nuværende formand for selskabet, oberst M. Amtrups indledende afsnit om selskabets historie (20 s.) indeholder bogen følgende afsnit: Den taktiske og operative udvikling i krigen til lands (44 s.) af major O. H. R. Jensen; Taktisk udvikling til søs i de sidste 50 år (49 s.) af kontreadmiral H.-H. Wesche; Udviklingen inden for den taktiske luftkrigsførelse (39 s.) af oberstløjtnant V. K. H. Eggers samt Den øver-